Bányai Réka

Baranyai Decsi művei a Teleki Tékában

Intézményünk, a Teleki Téka nemcsak Marosvásárhely, de egész Erdély könyves múltjának egyik fő lelőhelye. Ráel lehetünk itt Baranyai Decsi János és Laskai Csókás Péter nyomaira is, akiknek műveiből ezúttal egy kis emlékkiállítást rendeztünk az évfordulós megemlékezés alkalmából. Két tárlónyi anyagunkat az időszakos kiállításoknak otthont adó teremben helyeztük el, ahol ez év őszéig még megtekinthető nagyobb, a régi magyar könyv és nyomdászat történetét bemutató áttekintésünk is. Így a helybéli tudós humanisták műveit nem elszigetelten, hanem a magyar könyv több évszázados történetébe ágyazva láthatjuk. Ez a történet könyveink és íróink vándorlásáról szól; tudósokról, diákokról, lelkipásztorokról, nyomdászokról és hányatott sorsú könyvekről, melyeket e nyughatatlan vérű emberek olvastak és fordítottak, írtak és kiadtak, cipeltek országokon át, és megőriztek az időben.

A kor, amelyben skólánk első név szerint ismert igazgató-tanítói éltek, a magyar könyvnyomtatás és anyanyelvű irodalom első hőskora. Bibliafordítások, kegyes elmélkedések, kegyetlen hitviták, tudományos és szépirodalmi munkák, népies ponyvakiadványok egyaránt megjelennek. Erdélyben a legtermékenyebb magyar könyvkiadóként – mondhatnánk gőzerővel – működik a Heltai-nyomda, mely Baranyai Decsi *Syntagmáját* is kiadja 1593-ban. Párhuzamosan tovább virágzik azonban tájainkon a latin nyelvű írásbeliség is, és a neves protestáns tudósok, teológusok, akik nemcsak a hazai közönségre gondolnak, hanem egész Európára tekintenek, szakmunkáikat a nagy nyugati könyvkiadóknál jelentetik meg.

A mikházi ferences könyvtár gyűjteményéből maradt ránk az a Báthory Istvánhoz írt, latin nyelvű dicsőítő költeményeket tartalmazó kötet, melynek egyik szerzője Laskai Csókás Péter. A könyv 1583-ban Velencében jelent meg, címlapján a magasztalt fejedelem arcképe látható. Szerzőnk a következő években Genfben, majd Wittenbergben publikál. Schreck Farkas kolozsvári jezsuita szerzetes vitairata ellen írja terjedelmes értekezés-gyűjteményét *Az isten tiszta és világos igéjére vonatkozó vetekedések...vizsgálata és cáfolata (Theorematum De Puro ...Dei Verbo*. Genf, 1584) címmel. Két példányát is őrizzük, a Református Kollégium rongált darabja mellett egy, a Teleki-gyűjtemény által igen jó állapotban megőrződött kötetet is. Ennek függelékében Laskai Csókás egy másik vitairatát találjuk a jezsuita szekta eredetéről, amelynek címe: *Pigmentum Originis Sectae Iesuiticae*. Seelfisch Sámuel wittenbergi polgármesternek, a magyar tanulók pártfogójának ajánlja *Az emberről, a természetnek erről a nagy csodájáról* írt filozófiai traktátusát (*De homine, magno illo in rerum natura miraculo et partibus eius essentialibus*. Wittenberg, 1585). Ennek első része az embernek a világegyetemben elfoglalt helyével és a lélek természetével foglalkozik, második részében a test szerkezetéről és szépségének okairól elmélkedik. A kutatás számára fontos forrás, mivel név szerint előszámlálja mindazokat a magyarokat, akik 1522 és 1585 között a wittenbergi egyetemen tanultak.

Valószínűleg wittenbergi tartózkodása idején kapcsolódott be Laskai Csókás a Calepinus-szótár szerkesztési munkálataiba oly módon, hogy az új címszavakat maga fordította, s a korábbi kiadásokból átvett articulások kiegészítésével két odakint tanuló magyar diákot bízott meg. Ambrosius Calepinus bergamói Ágoston-rendi szerzetes 1502-ben adta ki eredetileg csak latin nyelvű értelmező szótárát, melyet később egyre több nyelvű magyarázattal láttak el.

Több mint két évszázadon át jelentek meg különböző kiadásai; legterjedelmesebbek a magyar és lengyel értelmezéssel is ellátott tíz- és tizenegy nyelvű változatai. A nyelvtudomány területén e szótár az első nagy nemzetközi vállalkozásnak számít, hosszú időn át az európai műveltség egyik fő forrásaként használták. Rendkívüli népszerűségét bizonyítja, hogy a Teleki Tékába bekerült valamennyi egykori könyvtár őrzi valamelyik kiadását, tehát fellelhető volt egykor mind a marosvásárhelyi és máramarosszigeti református kollégium, mind a székelykeresztúri unitárius gimnázium és a mikházi kolostor könyvei között s természetesen Teleki Sámuel gyűjteményében. Laskai Csókás és társai munkájának köszönhetően ez az első igazi latin–magyar szótár, mely 20–25 ezer magyar szónyi terjedelmével messze felülmúlja az előző hasonló próbálkozásokat, s későbbi szótár-irodalmunknak, így Szenczi Molnár Albert *Dictionarium*ának is fontos forrása. 1585-ben, Lyonban jelent meg a tíznyelvű változat, mely először tartalmaz magyar szócikket is. Ennek sajnos egyetlen példányával sem rendelkezünk, ránk maradt viszont az első tizenegy nyelvű, 1590-es bázeli kiadás egy példánya a marosvásárhelyi volt Református Kollégium birtokában.

Baranyai Decsi János munkásságának első ismert darabja a Wittenbergben 1587-ben *Hodoeporicon Itineris Transylvanici...* címmel megjelentetett úti beszámolója. Bánffy Ferencel együtt tett tanulmányútja fontosabb állomásait és eseményeit mutatja be egészen Wittenbergbe érkezésükig. Ajánlja Losonczi Bánffy Farkasnak, Ferenc apjának, akinek pártfogása számára a külföldre utazást és ott-tartózkodást lehetővé tette. Decsi e könyvének a szakirodalomban ma számon tartott egyetlen ismert példányát őrizzük.

Szintén unikumként tartjuk nyilván a marosvásárhelyi református kollégium birtokában azt a vaskos kolligátum kötetet, mely megőrizte a Wittenbergből távozó magyar diákok búcsúverseit, köztük Baranyai Decsi több – görögül, illetve latinul írt – epigrammáját is. Ezek kelezési időpontja 1588–1589.

Decsi következő művével már a kolozsvári Heltai-nyomda kiadványaként találkozunk. *A magyar és a császári jogszabályok gyűjteménye (Syntagma Institutionum juris Imperialis ac Hungarici)*. Kolozsvár 1595) a 16. század jelentős szakmunkája, a római és a magyar jog összehangolására tett kísérletet. A kézikönyvnek szánt mű rejtett reformjavaslatokat tartalmaz, burkoltan bírálja korának magyar jogrendszerét. Báthory Zsigmondhoz írt ajánlással jelent meg. A mű néhány példányában a címlevél előtt vagy után egy önálló levélen látható Baranyai Decsi fametszetű képe, mely valószínűleg eredetileg is e kiadáshoz készült, s az író egyetlen fennmaradt portréja. A Református Kollégium által megőrzött kötetben a bevezetés és a kép után még egy lap következik, melyen Decsinek az ifjabb Heltai Gáspár számára írt latin nyelvű nyugtája olvasható a honorárium fejében átvett száz példányról.

Baranyai Decsi munkásságának kiemelkedő darabja Sallustius történeti munkájának fordítása: *Az Caius Crispus Salustiusnak két históriája. Első. Lucius Catilinának, az római birodalom ellen való ország árulásáról. Második. Az numidiai Jugurta királynak, az rómaiak ellen viselt hadáról: Hadviselőknék és minden rendbeli embereknek hasnyokra, deákból magyarra fordítottatott Baronyai Decsi János által*. 1596-ban Szebenben, Fabricius János nyomdájában jelent meg. Igen ritka könyv, egy kivételével valamennyi ma ismert példány csonka, így a miénk is. Csupán a második, a rómaiaknak Jugurtha numidiai király ellen viselt háborújáról szóló históriát tartalmazza, azt sem teljes egészében. Jakab Elek tulajdonából került a székelykeresztúri unitárius gimnázium birtokába; a lelkiismeretes kutató a hiányos részeket a következőképpen egészítette ki, a könyv hátoldalán levő bejegyzés szerint:

„E könyvet egy 1570 évi vallásos munka táblájából vette ki Ajtai Sándor könyvkötő, ahova az ívenként egész ívnagyságban volt bekötve s csirizelve. Hiányzott csak egy ív, melyen a

czímlap és a végső másfél levélnyi szöveg volt, mit nem tudván megkeríteni, sem egy teljes példány előttem ismeretes nem levén: Sallustius műve 1780 évi biponti latin kiadása 241–242. lapjairól latinul egészítettem ki. Ha életet ad Isten, tán magyar kiadást is találok. Addig, hogy legyen legalább ennyiben egész. A magyar kiadás évét is később tán még tudandom. Jakab Elek május 11. 868.”

Végezetül a Baranyai Decsi által készített görög–latin–magyar szólásgyűjtemény sem maradhat említetlenül. Alapjául Erasmus hatalmas szólásgyűjteménye szolgált, mely már modern filológiai apparátust használ, többféle mutatóval (közmondások mutatója, szerző- és forrásmutató) siet az olvasó segítségére. Decsi valószínűleg az 1574-es bázeli kiadást vette alapul. Különlegesen szép, német reneszánsz kötésű kapcsos könyv ennek az itt jelen levő példánya. Értékét fokozzák a későbbi magyar nyelvű bejegyzések, melyek pontosan meg-egyeznek Decsi fordításaival, tehát a possessor ismerte Decsi művét, és fontosnak tartotta saját példányának kiegészítését a magyar nyelvű változatokkal is.

Az *Adagiorum graecolatinoungaricorum...* (Bártfa 1598) a későbbiekben is sokat forgatott munka lehetett, jelentőségével egymás után következő tulajdonosai is tisztában voltak. Az itt bemutatott könyvecske sorsa igen hányatott: a kéziratos bejegyzésekből nyomon követhetjük útjának ha nem is valamennyi, de néhány fontos állomását: Viski Pál lelkész adományozta Pávai Jánosnak. Később Dósa Gergely, a Református Kollégium első jogprofesszora vásárhelyi kineveztetése évében, 1794-ben, a könyv hátoldalán levő bejegyzés szerint a „*a magyar nyelvet művelő társaságnak*” ajánlja. Egyik eddig nem azonosított könyve tehát ez az Erdélyi Nyelvművelő Társaság szétszóródott egykori könyvtárának. Jakab Elek hagyatékából került a székelykeresztúri unitárius gimnázium birtokába, míg végül megpihenhetett a Teleki Téka gyűjteményében.

*

János Baranyai Decsi's works in the Teleki–Bolyai Library. János Baranyai Decsi was the second know schoolmaster of the Particular School at Marosvásárhely (Novum Forum Siculorum). His first edited works are preserved mainly in the Teleki–Bolyai Library; some of them are uniques. This books was exhibited at the 400th aniversary of this decease.